

Kildekritikk med faktasjekk teknikker

Stian Karlsen Henningsen

NTNU

MGLU3511 Samfunnskritikk, medborgerskap og forskningsmetode
for samfunnsfag (5-10) (2022 VÅR)

Forord

Kildekritikk har vært et brennende tema for meg i mange år. Coronapandemien og Ukrainakrigen har skapt et skille i samfunnet. Uenigheter om hvem som har rett og hvem som tar feil. Uavhengig av parti, er det et parti som tar feil. Jeg frykter hva som vil skje med verden om slik feil informasjon fortsetter å spres. Bevisstheten rundt kildekritikk er heldigvis voksende, og jeg håper i fremtiden at jeg kan bidra til å hjelpe at den vokser. Denne oppgaven har derfor vært svært givende for meg, både fordi jeg har fått skrevet om noe jeg virkelig er engasjerer meg i, men også alt jeg har lært underveis. Jeg vil derfor takke Sølve Kuraas Karlsen for å ha lært meg mye om kildekritikk, og for å ha kommet med innspill og hjulpet meg med vurderinger i oppgaven min.

Sammendrag

I oppgaven min skal jeg forsøke å svare på hvordan elevenes evne til å evaluere en kilde utvikles gjennom opplæring i konkrete faktasjekk teknikker. Kildekritikk står sentralt i LK2020, hvor det blant annet står følgende om lesing som grunnleggende ferdighet: *Dette innebærer å kunne orientere seg i et tekstmangfold og forholde seg kritisk til ulike typer informasjon i stadig mer komplekse lesesituasjoner* (Utdanningsdirektoratet, 2020a). Med utgangspunkt i tidligere forskning på elevers kildekritikk og kildeforståelse (McGrew, 2019; Mørk og Lønnum, 2020) utvikler jeg et undervisningsopplegg i samarbeid med kontaktpersoner i Faktisk.no. Undervisningsopplegget ble utprøvd i praksisperioden, og en gruppe elever ble intervjuet om sin kildeforståelse både før og etter intervensjonen. Jeg bruker altså kvalitativt gruppeintervju for å kunne si noe om betydningen av intervensjonen. Mange elever har trøbbel med å forstå hva lærerne mener når de instruerer elevene til å være kildekritisk. Men jeg finner at elevene gjennom undervisningsopplegget mitt øker sin forståelse av kildekritikk, kildebevissthet og evner å analysere en kilde.

Innholdsfortegnelse

FORORD	1
SAMMENDRAG	1
INNHOLDSFORTEGNELSE	2
INNLEDNING	3
MCGREWS STUDIE	4
DE ÅTTE MODULENE I MCGREWS STUDIE	4
MODULENE	5
RESULTATER I MCGREWS STUDIE	5
EVALUERINGSOPPGAVER.....	6
TENK.FAKTISK.NO	7
UNDERVISNINGSTIMENS OPPBYGGING OG STRUKTUR	7
TONE-, SMART- OG ETOS-MODELLENE	8
METODE	10
DELTAKERE OG KONTEKST	10
TESTENES STRUKTUR	11
RESULTATENE	11
PERSONVERN OG ETIKK	11
ANALYSE	12
SPØRSMÅL 1: <i>REFLEKTER: HVA ER EN KILDE, OG HVA VIL DET SI Å VÆRE KRITISK TIL DEN?</i>	12
SPØRSMÅL 2: <i>HVA GJØR DU DERSOM DU SKAL FINNE SVAR PÅ HVA GLOBAL OPPVARMING ER?</i>	13
SPØRSMÅL 3: <i>HVORDAN VET DU AT DET DU FINNER ER RIKTIG?</i>	13
SPØRSMÅL 4: <i>DU SKAL FINNE UT OM DET ER BRA ELLER DÅRLIG Å VÆRE MEDLEM AV EU. DU FINNER SVAR SOM VISER BEGGE DELER, HVA AVGJØR HVA DU VELGER?</i>	14
HVA SITTER JEG IGJEN MED ETTER Å HA ANALYSERT SVARENE?.....	14
DISKUSJON	15
INNLEDNING TIL DISKUSJON	15
LATERAL LESING.....	15
BEVISANALYSE	16
PÅSTANDSANALYSE.....	17
AVSLUTTENDE ORD	17
KRITIKK TIL STUDIE	18
HVORDAN UTVIKLES ELEVENES EVNE TIL Å EVALUERE EN KILDE GJENNOM OPPLÆRING I KONKRETE FAKTASJEKKTENNIKKER?	18
REFERANSER	20
VEDLEGG	21
SPØRRESKJEMA	21
PLANLEGGINGS-DOKUMENT: FAKTASJEKKTENNIKKER.....	23
SKRIVERAMME	23

Innledning

Deepfakes, falske nyheter, desinformasjon, feilinformasjon og konspirasjonsteorier begynner å bli gjenkjennbare begreper. Om det ikke var gjeldende tidligere, så har de siste to årene, fra 2020 til 2022 gjort dem enda mer gjeldende. Det enorme utbruddet med covid-pandemien, en president i USA som nærmest har kastet ut begrepet ”fake news” som om det var gjødsel for en åker, og ikke minst den populære applikasjonen ”Tik Tok”, som er en videodelingapplikasjon som lastes ned på telefonen, er alle elementer som gjør kildekritikk viktig. Dette fører meg til problemstillingen min: *hvordan utvikles elevenes evne til å evaluere en kilde gjennom opplæring i konkrete faktasjekkteknikker?*

I overordnet del av lærerplanen står det at undervisningen [...] skal fremme demokrati, likestilling og vitenskapeligtenkemåte (Utdanningsdirektoratet, 2019b). I læreplan for Kunnskapsløftet 2020 (LK2020) står det dessuten at skolen skal legge til rette for og støtte elevenes utvikling av de fem grunnleggende ferdighetene, hvorav digitale ferdigheter er en av dem. Innenfor digitale ferdigheter finner du flere ferdighetsområder. Blant dem er det at eleven skal finne og behandle, som innebærer å tilegne seg, behandle, tolke og vurdere informasjon fra digitale kilder, utøve kildekritikk og bruke kildehenvisning (Utdanningsdirektoratet, 2019c). Her står det eksplisitt om forventningene regjeringen stiller til lærerne om elevenes utdanning og hvilken kompetanse de skal ha når de har gjennomført grunnskolen.

Som utgangspunkt for å lage min egen undersøkelse bruker jeg førsteamanuensis Sarah McGrews studie om evalueringsteknikker knyttet til kildekritikk. For å bygge et spørreskjema som kan gi meg svar på min problemstilling har jeg hatt flere samtaler med Sølve Kuraas Karlsen som er leder for Tenk, skoleavdelingen til faktasjekksiden Faktisk.no. Mitt studie viser at én undervisningstime kan gi elever teknikker som bidrar til kildekritisk forståelse. Resultatene fra denne gir noen indikasjoner på hvordan man kan legge opp undervisning slik at den utvikler kritisk tenkende elever.

McGrews studie

McGrew (2019) har utført en survey der hun samler informasjon om elevers forståelse av internett til informasjonsinnhenting. Elevenes svar indikerer at flere og flere bruker internett som verktøy for å finne informasjon. Det som bekymrer henne er mangelen på kritisk tenkning til hvilke kilder de anvender. Blant annet finner hun at elever er mer opptatt av en kildes utseende heller enn avsender når de skal vurdere riktigheten av informasjon. Elevene klarte sjeldent å skille mellom tradisjonelle nyheter og sponset nyhet, og forklarer videre at de i svært liten grad knyttet vurderingen deres av informasjonen de hentet til pålitelige kilder. Hun skriver videre om en evalueringstest av elever på en videregående skole hvor det ble rapportert positive tilbakemeldinger når elevene skulle evaluere og vurdere pålitelige nettsteder. Disse studiene antyder at å lære elevene til å prioritere evaluering av kilder og bevis hjelper elevene til å utvikle sterkere evalueringsteknikker (Mason, Junyent, & Tornatora, 2014 referert i McGrew, 2019, s. 3). På bakgrunn av dette ser vi alvorligheten rundt for lite fokus på evaluering av kilder. Forskning kan imidlertid se ut til å vise at elever kan utvikle kompetansen som er nødvendig for å skille troverdige kilder ved å lære seg ulike teknikker.

McGrew ser i sitt studie nærmere på om enkelte teknikker kan bidra til å hjelpe elevene å bli flinkere å evaluere kildens troverdighet. McGrews hadde 68 deltakere fra USA som alle gikk i førsteklassen på videregående skole, og gjennomførte åtte undervisninger om ulike teknikker elevene kunne anvende over to måneder. Slik at hun selv kunne observere underveis i timene, fikk hun hjelp fra læreren til elevene. Han hadde aldri tidligere jobbet strategisk med å utvikle elevenes kildekritiske ferdigheter. Hun trekker i introduksjonen inn en mulig forklaring til hvorfor elever bruker internett for å innhente informasjon, men har vanskeligheter med å skille hvilken kilde de skal bruke. McGrew (2019, s. 1) ser at en mulig forklaring er at det komplekse ved internett har vokst i fra skolens undervisning i emnet.

De åtte modulene i McGrews studie

Undervisningen McGrew holder er delt inn i tre deler, modul én, to og tre. Hver av modulene stiller kritiske spørsmål direkte til kilden, og i hver av øktene som er knyttet til modulene vil elevene med ulike metoder jobbe for å kunne finne svar på disse spørsmålene. Økt 8 er en avsluttende økt som utfordrer elevene på samtlige moduler. I intervensjonen min kommer jeg til å komprimere disse modulene inn til en undervisningstime som jeg skal holde for elevene.

Modulene

Module 1: Hvem står bak denne informasjonen?	Module 2: Hva sier bevisene?	Module 3: Hva sier andre kilder?
<u>Første time:</u> Introduksjon “Hvem står bak denne informasjonen?”; læreren modellerer lateral lesing og elevene jobber med samarbeidsveiledede oppgaver.	<u>Tredje time:</u> Introduksjon ”hva sier bevisene?”; læreren modellerer evaluering av bevisene; elevene jobber med samarbeidsveiledede oppgaver om evaluering av bevis.	<u>Sjette time:</u> Introduksjon ”hva sier andre kilder?”; læreren modellerer analysering av søkeresultater og elevene jobber med samarbeidsveiledede oppgaver.
<u>Andre time:</u> Utvidet jobbing med samarbeidsveiledende oppgaver med lateral lesing; diskusjoner i klassen.	<u>Fjerde time:</u> Elevene fullfører oppgaver om bevisanalyse og undersøker elevsvarene; kort jobbing med samarbeidsveiledende oppgaver.	<u>Sjuende time:</u> Elevene jobber med samarbeidsveiledede oppgaver om analysering av bevis og argumentasjon fra mediesaker.
	<u>Femte time:</u> Utvidet samarbeidsveiledende oppgaver som bygger på evaluering av styrken og argumentene til kildene; diskusjoner i klassen.	
<u>Åttende time:</u> Elevene jobber med samarbeidsveiledede prosjekt som integrerer læring fra alle modulene; diskusjoner i klassen.		

Figur 1. Modell hentet fra McGrew (2019, s. 4), egen oversettelse

Resultater i McGrews studie

For å måle effekten med undervisningen gjennomfører McGrew to tester, en før-test og en etter-test. Før- og etter-testen er ulike, men inneholder samme essensen. McGrew deler testene inn i

fire deler; *identifisering av reklame, lateral lesing, bevisanalyse og påstand*. Det blir poengtert at det ikke var noen fasitsvar på oppgavene, men elevene måtte bruk verktøyene de allerede kjente til for å svare på før-testen, og i etter-testen bruke den nylig tilegnede kunnskapen. For å kunne måle resultatene brukte McGrew ”Wilcoxon Signed-Rank Test”, som er en test for samsvarende eller sammenkoblede data. Denne er basert på forskjellspoeng, men skiller seg ut fra andre tester ved at den også tar hensyn til størrelsen på de observerte forskjellene (McGrew, 2019, s. 6).

Evalueringsoppgaver

Evaluerings-gjenstand	Evaluerings-beskrivelse	Evaluerings spørsmål	Kjernes spørsmål	Strategier og kunnskap
Reklame	Identifisering; Identifiser reklame basert dets på merke.	Undersøke artikkel i toppresultatet: Undersøke en tradisjonell og en sponset nyhetsartikkel, og se hvilken som er mest troverdig.	Er artikkel A eller B en mer troverdig kilde for læring?	Hvem står bak denne informasjonen?
Lateral lesing	Forklar hvorfor en nettside er en troverdig kilde.	Spørsmål 1: Er dette en troverdig kilde om emnet? Spørsmål 2: Forklar svarene dine, og referer til nettsiden du brukte. Tilbyr denne nettsiden sterke beviser på sin påstand om emnet? Forklar resonnetet.	Hvem står bak denne informasjonen? Hva sier andre kilder? Hva er bevisene?	Bruk lateral lesing for å undersøke en nettsides sponsor. Analyser bevisene ved å anvende passende spørsmål for å være kritisk til bildebevis. Klikkbegrensning: evaluer og forklar nettsiden troverdighet basert på URL.
Bevis-analyse	Fastslå om et bilde publisert på sosiale media underbygger sterke beviser på sin påstand.			
Påstandsundersøkelse	Undersøk og forklar om en	Spørsmål 1: Tror du på denne påstanden	Hvem står bak denne	Anvend lateral

	påstand er sann ved bruk av en søkemotor (Google/Bing) og andre kilder på nett.	selv? Forklar hvorfor ved hjelp av beviser fra nettsiden du brukte. Spørsmål 2: Forklar hvorfor kilden du brukte er troverdig.	informasjonen? Hva er bevisene? Hva sier andre kilder?	lesing ved nødvendig.
--	---	--	--	-----------------------

Figur 2. Modell hentet fra McGrew (2019, s. 5), egen oversettelse

Tenk.Faktisk.no

Sammen med leder for Tenk, Sølve Kuraas Karlsen, har vi utformet et undervisningsopplegg på to skoletimer (90 minutter) som bygger på McGrews studie, og samtidig laget et passende spørreskjema som vil kunne gi meg svar på min problemstilling. Tenk er skoleavdelingen til faktasjekkorganisasjonen Faktisk.no, som jobber med å utvikle undervisningsopplegg om kritisk mediebruk og kildebevissthet. Undervisningsopplegget mitt har rammeverket til McGrews studie med inspirasjon fra undervisningsopplegget ”vær en faktasjekker!” som er utviklet av Tenk.

Undervisningstimens oppbygging og struktur

Undervisningstimen min er inspirert av Tenks undervisningsopplegg ”vær en faktasjekker!” (Tenk, 2021). Tenk har bygget et undervisningsopplegg hvor de modellerer en undersøkelse av siden fra Nyhetshjulet.no med overskrift ”Kiwi fjerner isbergsalat: Kan virke støtende for Titanic-ofre” (Nyhetshjulet.no, 2020). Fra deres opplegg har jeg hentet skriverammen (se eget vedlegg) og nettsiden for å bruke i min egen undersøkelse. Videre bruker jeg modulene fra McGrew til å utforme tre ulike teknikker som elevene anvender for å evaluere sidens og forfatters troverdighet. Lateral lesing, bevisanalyse og påstandsundersøkelse. I et skjema de får utdelt (se eksempel på utfylt skjema i eget vedlegg) svarer elevene på fem oppgaver. *Hvem har delt dette og undersøk hvem forfatteren er*, er de to første oppgavene på skjemaet. Jeg bygger disse to oppgavene på McGrews modul 1: *hvem står bak denne informasjonen*. Årsaken til at jeg har to oppgaver her hvor McGrew har én er fordi jeg ikke bare ønsker et svar på hvem som har delt siden, men en undersøkelse for hvem forfatteren er og gjerne hva forfatteren har skrevet tidligere. Den neste oppgaven min er at elevene skal lære seg å gjennomføre et *omvendt*

bildesøk. I denne oppgaven vil elevene bli kjente med omvendt bildesøkfunksjonen til Google. Hvem som helst kan legge inn et valgfritt bilde og be Google om å søke på det. Her undersøker elevene nærmere hva bevisene i kilden sier, som tar utgangspunkt i McGrews modul 2: *hva sier bevisene*. De siste oppgavene i intervensjonen er å *undersøke påstanden ved hjelp av andre nettsider* og *sammenlign informasjonen fra andre nettsider*. Utgangspunktet for begge oppgavene er modul 3 i McGrews studie, *hva sier andre kilder*. Her ønsker jeg at elevene skal evne å bruke andre kilder for å si noe om en kilde. Jeg legger opp til at elevene gjerne må bruke ulike søkemotorer, men gjør dem bevisst på at det ikke bare er internett som kan si noe om en kilde. Jeg vil modellere hvordan jeg kan anvende teknikkene for å evaluere overnevnte, før jeg lar elevene finne en egen nettside som de selv skal evaluere. I første omgang ønsker jeg at elevene selv skal velge nettside, men underveis vil jeg komme med kritiske spørsmål til nettsidene og hvis det blir nødvendig kan jeg rette dem mot sider som gjør oppgaven mer utfordrende.

TONE-, SMART- og ETOS-modellene

For å hjelpe meg med å diskutere om intervensjonen min har hatt noen effekt ønsker jeg å se nærmere på et verktøy som kan bidra med å analysere det. McGrews studie er et større studie som diskuterer mye interessant om kildekritikk og faktasjekkteknikker, men jeg ønsker også å se nærmere på norsk litteratur og den norske lærerplanen omkring kildekritikk. Jeg vil derfor se på hvordan ETOS-modellen ble til for å knytte den til læreplanen, og hvordan denne kan nyttiggjøres i mitt studie.

For å gjøre dette må vi starte med TONE-modellen. Det er kanskje den modellen som de fleste ringer kjennskap til blant kildekritiske modeller. TONE er forkortelse for *troverdighet, objektivitet, nøyaktighet* og *egnethet*, og brukes av elever for å vurdere om en kilde kan brukes (Lønnum og Mørk, 2020). Overrein og Madsen (2014, som sitert i Lønnum og Mørk, 2020) forklarer at denne modellen kan bli for innsnevret, og at modellen bare forklarer om noe er sant eller usann. Det kan for mange være nok å kunne fastslå om en kilde er sann eller ikke, men når elever skal jobbe med flere ulike kilder som gjerne sier ulike ting, kan TONE-modellen komme til kort. For å kunne imøtekomme utfordringene til TONE-modellen har Per Overrein og Roar Madsen utformet en ny modell og kalt den SMART-modellen. SMART-modellen presenterer fem hovedspørsmål elever skal stille til en kilde de arbeider med. Hva er kildens *synsvinkel*? Hva er *målsettingen* til kilden? Hvilken *autoritet* har kilden? Hvor *relevant*

er kilden? I hvilken *tid* er kilden skrevet (Lønnum og Mørk, 2020). I tillegg introduserer modellen en rekke hjelpespørsmål til de ulike hovedområdene i modellen (Lønnum og Mørk, 2020). Samtidig som modellene roses for å være intuitiv, mottar dem også kritikk for å ikke vær nok rettet mot grunnskoleelever og mangler konneksjon til læreplanen. Som et svar på dette har Marthe Lønnum og Peter Mørk satt sammen ETOS-modellen som både rettes mot elever etter 4., 7. og 10. trinn, samt at den er bygget på retningslinjene fra læreplanen. ETOS er kort for *egnethet, troverdighet oppdatert og sammenstille kildene*. Lønnum og Mørk (2020) forklarer at modellen deres skulle inneholde tre hovedkriterier: den skal være i tråd med læreplanen i faget, den skulle være enkel å huske for elevene og den skulle være lett å bruke.

	Hjelpespørsmål	
Egnethet	Trenger jeg kilden for å svare på det jeg skal undersøke?	
	Er språket slik at jeg skjønner det som står der?	
	Er informasjonsmengden overkommelig?	
Troverdighet	Hvem har skapt kilden, og hvilken bakgrunn har avsenderen?	
	Hvorfor er kilden skrevet, og er den basert på meninger eller fakta?	
	Inneholder kilden troverdig informasjon om a) temaet? b) holdningene til avsenderen?	
Oppdatert	Kilder om nåtiden: Når er kilden skapt?	Kilder om fortiden: Når er kilden skapt?
	Er informasjonen oppdatert nok for det jeg skal undersøke, eller bør jeg finne nyere informasjon?	Er kilden skapt tett på situasjonen den beskriver, eller lenge etterpå? Hvilken betydning har dette?
	Uavhengig av dato, inneholder kilden likevel nyttig informasjon?	Hvilken tid kan kilden fortelle noe om? Er dette nyttig informasjon for det jeg skal undersøke?
Sammenstille kildene	Hvilken informasjon i kilden stemmer med informasjon i andre kilder?	
	Kan motstridende informasjon også brukes til å forstå temaet?	
	Hvilken informasjon vil jeg ta med meg fra de ulike kildene, og hvordan kan jeg skape en helhetlig forståelse av temaet ut ifra denne informasjonen?	

Figur 3. Modell hentet fra Lønnum og Mørk (2020)

Lønnum og Mørk (2020) har også dannet hjelpespørsmål (se figur 3) knyttet til modellen, som elevene kan bruke mens de vurderer en kilde. I diskusjonsdelen vil jeg benytte disse spørsmålene for å hjelpe med å måle effekten av intervensjonen min.

Metode

Studiet min er av utforskende karakter med hensikt å belyse en fremtredende utfordring i skolen. Med begrenset resurser og lite tid, og sett i lys av problemstillingen min er en kvalitativ tilnærming det mest hensiktsmessige for min undersøkelse. Aksel Tjora (2010, s. 126) forklarer at det nærmest har blitt en implisitt forventning om at intervju varer i over en time, men for min oppgave behøver jeg ikke mer enn 10 – 15 minutter med det Tjora kaller *fokusert intervju*. Dette er semistrukturerte intervjuer som har avgrenset tematikk, og hvor svarene ikke avhenger av tillit i samme grad som i dybdeintervju. I min oppgave skal informantene svare på fire spørsmål, hvorav spørsmål 1 er en reflekterende oppvarmingsoppgave. Hensikten med oppvarmingsspørsmålet mitt er å få i gang den reflekterende prosessen, bidra til at informantene husker intervensjonen og den er utforskende for å se om det oppstår endringer i elevenes oppfatning av kilder.

Deltakere og kontekst

I alt hadde jeg 10 forhåndsutvalgte elever fra 10. trinn som skulle delta på min undersøkelse. Grunnet sykdom kunne ikke 5 elever stille ved iverksettelsen av undersøkelsen, så informantgruppen min ble redusert til 5. Informantene var forhåndsutvalgt av læreren. Formålet med at læreren valgte ut informantene var at jeg ønsket en gruppe elever som var ivrige etter å lære, og som kunne motta og lære underveis i undervisningstimen min. Informantenes karakterer og prestasjoner i faget var ikke av relevans, og var dermed ikke et krav jeg satte til utvalget. Gruppen var i alt bestående av 7 jenter og 3 gutter, men etter frafallet var det 5 jenter som gjensto. Det var jeg som holdt undervisningstimen, med kontaktlærer til stede. Det var ønskelig at kontaktlærer var til stede i undervisning. Årsaken til dette er fordi jeg som yngre lærerstudent i en 10. klasse for første gang ønsket å utelukke utfordringer slik som uro og dårlig konsentrasjon hos elevene. De samme 5 informantene var til stede i undervisningen, samt både på før- og etter-test.

Testenes struktur

Skjemaet består av fire spørsmål som er svart på individuelt: *Reflekter: Hva er en kilde, og hva vil det si å være kritisk til den, hva gjør du dersom du skal finne svar på hva global oppvarming er, hvordan vet du at det du finner er riktig og du skal finne ut om det er bra eller dårlig å være medlem av EU. Du finner svar som viser begge deler, hva avgjør hva du velger?* Spørsmålene bygger på elementer fra McGrews evalueringsoppgaver. Informantene fikk utlevert skjemaet en uke før undervisningen ble gjennomført, og fikk det samme skjemaet med de samme spørsmålene på nytt en uke etter undervisningen var fullført. På denne måten unngikk jeg at informantene etter undervisningen bare husket hva de hadde gjort, fremfor å faktisk lære teknikkene. Informantene ble på forhånd informert om hvordan dette skulle foregå. Testene foregikk på et grupperom med bare meg til stede, og alle gjennomførte testene individuelt slik at jeg kunne få autentiske svar.

Resultatene

For å kunne måle endringer og effekt av undervisning velger jeg derfor å sammenligne svarene elevene har gitt for å se om det har vært noen endringer fra før- og etter-testen. Det blir nevnt til elevene at det ikke er noe fasitsvar, men for å kunne vise til endringer må elevene anvende teknikker som de lærer underveis i undervisningen min. Svar som burde dukke opp i etter-testen er indikasjoner på at eleven tverrleser/lateral lesing for å finne informasjon og nøkkelbegreper slik som omvendt bildesøk, publiseringsdato og forfatter. Det er ønskelig at eleven anvender riktig begrep, men ikke et krav da det er teknikken som står i fokus.

Personvern og etikk

Siden intervjuene jeg holder er med informanter i 10. trinn er jeg spesielt opptatt av personvern og at informantene er innforstått med at deres anonymitet er viktig for meg. Intervjuene mine er en såkalt intersubjektiv situasjon (Tjora, 2010, s. 142), som vil si at identiteten til personene som deltar er mindre viktig enn informasjonen som uthentes av intervjuene. Identiteten til informantene har derfor ingen påvirkning på mitt studie. Informantene ble samlet hentet ut fra en undervisningstime før jeg startet med studiet, for å snakke med dem om hva jeg kom til å gjøre, og hva jeg ønsket at de skulle gjøre. Her ble de informert om testene og intervensjonen. På dette tidspunktet fikk informantene spørsmål om dette var noe de kunne tenke seg å delta i, og at de naturligvis til en hver tid ikke behøvde å fullføre hvis de ikke hadde lyst å delta lengre. For å forsikre meg om at jeg forholder meg til personvernreglene og at jeg ikke behøver skriftlig samtykke fra informantene og foreldre har jeg vært i kontakt med NSD (Norsk senter for

forskningsdata) som har godkjent studie. Jeg vil også utdype det etiske aspektet ved studie mitt. Grunnleggende menneskelig høflighet er noe jeg naturligvis ikke tar for gitt. Med det mener jeg alt fra å hilse på informantene, snakke til dem slik jeg ville snakket til alle andre, og ikke minst at intervjuene gjennomføres helhetlig med respekt. Tjora (2010, s. 31) skriver om generelle etiske betraktninger, og utdype dette med flere begreper: tillit, konfidensialitet, respekt og gjensidighet. Disse kan betraktes som en selvfølgelighet, men er desto mer viktig å forholde seg til underveis.

Analyse

I analysen min kommer jeg til å fremheve noen svar fra informantene mine som er hensiktsmessig knyttet til problemstillingen min. Her kommer jeg til å bruke ett og ett svar av gangen, og analysere disse. Jeg har valgt ut svarene basert på ulike kriterier. Det er ønskelig å se på endringene i svarene til informantene, positive og negative, for å kunne analysere og drøfte effekten av intervensjonen. Derfor kommer jeg til å se på hvilke av svarene som har størst endring i før- og etter-testen. Jeg vil også se nærmere på informanter som bruker begreper som jeg brukte i intervensjonen. Blir disse brukt i før- eller etter-testen vil jeg merke meg dette. Det vil også være interessant å se på svarene som ikke har hatt noen endring, og stille spørsmål til hvorfor det ikke har vært noen endringer.

Spørsmål 1: *Reflekter: Hva er en kilde, og hva vil det si å være kritisk til den?*

Svarene på spørsmål 1 i før-testen var svært like. Et eksempel på svar på oppgaven er slik fra informant 2:

Kilde er en plass vi finn informasjon. Det kan være fra både internett, men også personer. Sjekk om informasjonen er riktig.

Videre på spørsmål 1 i etter-testen får jeg følgende svar fra informant 2:

En kilde er en person eller en plass hvor man finner informasjon. Å være kritisk til den vil si å finne ut om informasjonen stemmer.

Gjennomgående for spørsmål 1 var at det var svært lik holdning til kilder generelt, samt hva det vil si å være kritisk til den blant informantene. Svarene endret seg litt, men for det meste i hvordan de ordla seg.

Spørsmål 2: *Hva gjør du dersom du skal finne svar på hva global oppvarming er?*

Svar fra informant 5 i før-test:

Sjekker på nettet, og bruker flere kilder. Ikke bare Wiki for eksempel. Man kan også snakke med andre og reflektere over det man har funnet ut.

Ut i fra denne kommentaren fra informant 5 ser jeg at vedkommende har kjennskap til hva som er anbefalt ved faktasjekking, men forklarer lite konkret hva som bør gjøres. Det nevnes at en bør unngå å stole blindt på Wikipedia, og oppsøke andre kilder. I motsetning ser jeg at informant 5 på etter-testen skriver følgende:

Du kan søke på nett, spørre noen, lese bøker, se video/film. Om du skal vite at dette er riktig bør du sjekke flere kilder.

Her utdyper informant 5 hvilke kilder som bør oppsøkes og oppfordrer til lateral lesing mer tydelig enn på før-testen.

Spørsmål 3: *Hvordan vet du at det du finner er riktig?*

På spørsmål 3 skriver informant 3 følgende på før-testen:

Sjekke om flere kilder har gitt ut samme informasjonen. Sier det samme og er saklige.

Informanten har allerede en teknikk for å sjekke om det du finner er riktig, og stoler på den ved at argumentasjonene er saklige. I etter-testen skriver informant 3 at:

Flere kilder har opplyst og skrevet det samme. Se hvilken annen informasjon det er. Les/lytt til sammenhengen det blir nevnt. Omvendt bildesøk: se om bildet eventuelt har blitt brukt andre steder. Se når det er laget og hvem som har laget det.

Jeg noterer meg at informanten igjen skriver at vi må oppsøke flere kilder og sammenligne, men denne ganger nevnes det flere teknikker. Omvendt bildesøk hvis det er bilder på siden som bør analyseres og når og hvem kilden er publisert av.

Spørsmål 4: Du skal finne ut om det er bra eller dårlig å være medlem av EU. Du finner svar som viser begge deler, hva avgjør hva du velger?

Best argument (saklig) og sammenlign argumentene og begrunnelsene

skriver informant 3 på siste spørsmål i før-testen. Argumentasjonen til forfatter er altså for denne informanten avgjørende for om den bruker kilden. Videre i etter-testen skriver informanten følgende:

Hvilke nettsider som har sagt det og hva nettsidene sier. Hvilke argumenter har dem og er de saklige. Helst at siden er objektiv/nøytral. At den ikke prøver å få noen inn eller ut derfra. Tjener ikke noe på det. Om nettsiden er oppdatert.

Informanten går rett inn på lateral lesing som første teknikk, men bruker flere enn bare en teknikk. Informanten baserer fortsatt troverdigheten på argumentasjonen og sakligheten til forfatteren. Jeg ser flere teknikker som ble undervist om her, blant annet graden av nøytralitet og om informasjonen gagnar noen, og nettsidens siste oppdatering.

Hva sitter jeg igjen med etter å ha analysert svarene?

Gjennomgående var det en forståelse for at en kilde var et sted eller en person som du henter informasjon fra. Ordleggingen endrer seg fra før-testen til etter-testen, hvor elever velger å bruke begrepene slik som troverdighet og nøytralitet/objektivitet. Det er derimot interessant å se hva informant 1 og 2 mener her på spørsmål 3:

*Hvis flere kilder oppgir det samme, hvis det er en kjent og troverdig nettside,
og
troverdige navn og kjente nettsider.*

Her noterer to av informantene seg at svaret på spørsmålet om *hvordan vet du at det du finner er riktig* er hvis informasjonen stammer fra en troverdig kilde.

Fire av fem informanter skriver at det er lurt å sjekke flere kilder på oppgave 2 i før-testen og fem av fem skriver at det er lurt å sjekke flere kilder i etter-testen. Ingen bruker begrepet lateral lesing eller tverrlesing som jeg brukte underveis i undervisningen. Informant 3 skriver på oppgave 2 på før-testen at:

Det er blant annet lurt å sjekke flere kilder, men sjekk også dato for utgivelse samt ikke lese blogger og Wiki fordi alle kan redigere der og det blir personlig.

I etter-testen derimot er det ikke skrevet noe om verken dato eller faren for at en kilde blir personlig, men det blir notert at informanten:

søker på nett på en troverdig side. Spør en man kjenner som har videreutdanning eller en jeg stoler på.

Diskusjon

Innledning til diskusjon

Underveis i diskusjonen min vil jeg med utgangspunkt i McGrews studie anvende begrepene hun bruker i sitt studie for å evaluere effekten av min intervensjon. Jeg kommer samtidig til å anvende ETOS-modellen for å se om svarene informantene gir står i stil med modellen og dermed hva den norske lærerplanen krever.

Lateral lesing

Lateral- og tverrlesing er kanskje det elever i dagens skole er mest kjent med blant de ulike teknikkene, kanskje ikke direkte kjennskap til begrepene, men da jeg selv var elev fikk jeg alltid kastet setning om å sjekke flere kilder etter meg. Det antyder også resultatene fra analysen i før-testen. På to av fire spørsmål i før-testen skriver informantene at de ville sjekket flere kilder. På spørsmål 2 skriver en informant i etter-testen ”om du skal vite at dette er riktig bør du sjekke flere kilder” som viser til lateral lesing, men nevner også flere ulike kilder til hvor informanten kan finne informasjon. Det ble ikke nevnt noe om hvilke steder og kilder som kunne bli benyttet for å finne ønsket informasjon i før-testen, og jeg kan derfor argumentere for at informanten har tatt med seg teknikkene fra undervisningstimen. Lateral lesing, hvor det nevnes ulike steder å finne informasjon, står i stil med mine kriterier for progresjon, McGrews kriterier samt ETOS-

modellen. I hjelpemodellen til ETOS-modellen ser vi under *sammenstille kildene* at det stilles spørsmål til *hvilken informasjon i kilden stemmer med informasjon i andre kilder og kan motstridende informasjon også brukes til å forstå temaet*. Svaret informanten gir er ikke direkte knyttet til ETOS-modellen, men progresjonen i lateral lesing kan indikere på at informanten har denne hensikten med å lese på andre kilder.

Bevisanalyse

I bevisanalysen til McGrew fikk elevene eksplisitte oppgaver knyttet til bilde som kilde, og hvordan de kunne analysere det. I mine oppgaver hadde jeg ikke oppgaver som spurte direkte om det. Derfor er det ikke overraskende at jeg finner begrepet omvendt bildesøk i bare en av de fire oppgavene. ”*Omvendt bildesøk: se om bildet eventuelt har blitt brukt andre steder. Se når det er laget og hvem som har laget det*” nevnes av informant 3 i oppgave 3. Her knyttes omvendt bildesøk opp mot spørsmålet om hvordan vi vet om det vi finner er riktig som en teknikk som kan anvendes. På samme oppgave og samme informant var det ikke nevnt omvendt bildesøk i før-testen. Det er derfor spennende å se at ikke bare nevner og bruker informanten begrepet, men utdyper også at det er snakk om å se om bildet er brukt andre steder og for å undersøke hvem som har laget det og når det ble laget.

Undervisningen min var lagt opp til at elevene selv skulle anvende omvendt bildesøk som en teknikk, men det ble aldri tilrettelagt i oppgavene slik at elevene kunne svare på det. Oppgave 3 kan tolkes slik at dette kan være et verktøy, men det er ikke eksplisitt for oppgaven. Informanten har selv vurdert det slik at det kunne vært et verktøy å bruke, men det skulle vært en oppgave noe mer lignende McGrews oppgave for bevisanalyse. Det er nevnes derfor som kritikk til før- og etter-testen at den ikke inneholder noe som kan tydelig vise endringer, men jeg tar likevel videre at informant 3 nevner begrepet.

Ser jeg svaret til informanten i lys av det som trolig har vært utgangspunktet, bildet fra oppgaven elevene løste i undervisningstimen, bildet fra Nyhetshjulet, har eleven notert seg en viktig teknikk. Jeg ser at dette kan svare godt på spørsmålene til ETOS-modellens *troverdighet* ved *hvem har skapt kilde, og hvilken bakgrunn har avsenderen og hvorfor er kilden skrevet, er den basert på meninger eller fakta og inneholder kilden troverdig informasjon om a) temaet b) holdningene til avsenderen?* Trolig ved hjelp av omvendt bildesøk og hjelpespørsmålene ville

informanten funnet ut at Nyhetshjulet er de eneste som har delt bildet, med bakgrunn av å skrive satire.

Påstandsanalyse

I intervusjonen jeg gjennomførte la jeg opp til at elevene skulle sammenligne informasjon fra flere nettsider. Ved to av mine fem teknikker var dette gjennomførbart, både ved elevene skulle undersøke påstanden ved hjelp av andre nettsider og sammenligne informasjonen med andre nettsider. I oppgave 4 fikk elevene i oppgave å sammenligne informasjon som viser fordel både ved deltakelse i EU, men også motsatt, og hva som avgjør hva de velger. Informant 3 forklarer at siden med sakligst argument er blant kriteriene som avgjør hvilke side informanten velger. Dette svaret er et svar som går inn i rekken av bekymringer som McGrew uttrykker. Informanten er kritisk til kilden, men er ikke kritisk til informasjonen fra kilden. I etter-testen ser jeg derimot at informanten forklarer at det er ønskelig at kilden er nøytral og objektiv, og forsøker å finne ut motivet til forfatteren. Dette er viktige spørsmål som stilles, og som sier mer om informasjonen samtidig som det dekker forfatteren av kilden. Jeg bemerker meg også at flere av spørsmålene informanten ville stilt også står i stil med ETOS-modellens hjelpespmå. *Troverdighet* ved at informanten stiller spørsmål til hvorfor er kilden skrevet, og er den basert på meninger eller fakta, og *sammenstille kildene* ved at informanten undersøker om motstridende informasjon også brukes til å forstå temaet.

Avsluttende ord

Hvordan utvikles elevenes evne til å evaluere en kilde gjennom opplæring i konkrete faktasjekk teknikker var problemstillingen for studiet mitt. Gjennom oppgaven har jeg sett nærmere på et studie som ble gjennomført i USA, som hadde gitt gode resultater. Jeg har sett på et norsk studie, hvor ETOS-modellen ble dannet som et verktøy for å hjelpe norske elever med kildekritikk. Denne modellen ble bygget på tre kriterier, blant annet den norske læreplanen. Ved hjelp av McGrews studie og ETOS-modellen har jeg gjennomført mitt eget studie som har gitt positive resultater knyttet til problemstillingen min. Før vi ser på hvordan jeg kommer frem til konklusjonen om positive resultater, vil jeg se på kritikk til studiet.

Kritikk til studie

Jeg har i oppgaven min lagt for mye vekt på et studie som er basert på en amerikansk videregående, fremfor å undersøke nærmere Norge som naturligvis er mer aktuelt. Som et resultat av dette har jeg bygget mitt studie med grunnlagt i McGrew, og i ettertid trukket Lønnum og Mørks ETOS-modell som et hjelpemiddel for å analysere dataen. I etterpåklokskap ser jeg at jeg kunne benyttet meg i større grad av Lønnum og Mørks studie og hentet inspirasjon fra dem. Ved å benytte meg av et norsk studie får jeg et enda tydeligere svar på problemstillingen min, siden de jobber med norske elever og benytter seg av den norske læreplanen.

Spørsmålene i testene mine var satt sammen med en kontaktperson fra Tenk. Spørsmålene i seg selv gir gode åpne svar, men kunne vært enda bedre knyttet til hva de lærte i intervensjonen. Svarene jeg får på spørsmålene påvirkes i stor grad av hva de har lært, så jeg kunne ha vært enda mer tydelig på hva jeg ønsker å oppnå med spørsmålene. Eksempelvis fikk jeg et svar som viste til omvendt bildesøk, men spørsmålet gikk ikke eksplisitt rettet til et bilde. Siden jeg hadde dette som en teknikk i undervisningen min hadde det vært hensiktsmessig å bruke et bilde i spørsmålene mine.

Hvordan utvikles elevenes evne til å evaluere en kilde gjennom opplæring i konkrete faktasjekkteknikker?

I diskusjonsdelen har jeg benyttet meg av tre begreper fra McGrew for å se på utviklingen til informantene. Under lateral lesing ser jeg at informanten allerede i før-testen nevner at det er lurt å sjekke flere kilder, men i etter-testen ser vi at det blir forklart hvor disse kildene kan bli funnet. Det er en positiv utvikling ved at elever nevner ulike kilder. Ved bevisanalyse ser jeg at dette er den største endringen hos elevene fra før- til etter-testen, og kan konkludere med en effekt av intervensjonen. Det siste begrepet er påstandsanalyse hvor en informant skrev at vurderingen av kilden var basert på saklighet. Dette ble endret i etter-testen til å også inkludere spørsmål om nøytralitet og objektivitet. Altså undersøker informanten motivet til forfatteren. Jeg noterer dette som en positiv utvikling.

Jeg vil oppsummere studiet med at det hadde en positiv effekt i den grad at elevene har lært seg ulike teknikker som kan benyttes for å evaluere en kilde. Elever har lært seg flere teknikker som kan benyttes når de står foran en kilde som de ønsker å benytte i skolen, men også utenfor

skolen. Gjennom studie og resultatene har det derimot dukket opp en annen problemstilling. Står elevene nå igjen og bare kan skille mellom sant og usant? Og hva gjør dem når to kilder har gode argumenter, er anerkjent utgiver og har støttende litteratur? Hvis vi tar et norsk politisk valg for eksempel. Dette er norske politikere som har tillit. Hvordan evaluerer elever den faktiske informasjonen i en kilde. Teknikkene elevene har lært i mitt studie er gode teknikker som kan bidra dem til å skille mellom sant og usant, men hva gjør dem hvis begge er delvis sann? Selv om studiet mitt har hatt en positiv effekt på elevenes kildekritiske evaluering, blir jeg bare enda mer interessert i å undersøke hvordan de kan evaluere informasjonen i en kilde.

Referanser

- Lønnum, Marthe & Peter Mørk (2020). ETOS-modellen for kildearbeid på samfunnsfag. *Acta Didactica Norden*, 14(1): 1-21. <https://doi.org/10.5617/adno.7898>
- McGrew, S. (2019) Computers & Education. *Learning to evaluate: An intervention in civic online Reasoning*, 2020 (145). 1-8. <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0360131519302647> Hentet 06.03.2021.
- Nyhetsjulet. (2020). Kiwi fjerner isbergsalat: *Kan virke støtende for Titanic-ofre*. <https://nyhetshjulet.no/kiwi-fjerner-isbergsalat-stotende-mot-titanic-ofre/> Hentet 02.05.2022.
- Tenk. (2021) Vær en faktasjekker. <https://tenk.faktisk.no/undervisningsopplegg/vaer-en-faktasjekker> Hentet 14.03.2021.
- Tjora, A. H. (2010) Kvalitative forskningsmetoder i praksis (s. 31 – 142). (1.utg). Gyldendal akademisk: Oslo.
- Utdanningsdirektoratet (2019a). 2.3 Å kunne lese som grunnleggende ferdighet. <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/rammeverk/rammeverk-for-grunnleggende-ferdigheter/2.3-a-kunne lese/>
- Utdanningsdirektoratet (2019b). Om overordnet del. <https://www.udir.no/lk20/overordnet-del/om-overordnet-del/>
- Utdanningsdirektoratet (2019c). 2.1 Digitale ferdigheter som grunnleggende ferdighet. <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/rammeverk/rammeverk-for-grunnleggende-ferdigheter/2.1-digitale-ferdigheter/>

Vedlegg

Spørreskjema

KILDEKRITIKK

Reflekter: Hva er en kilde, og hva vil det si å være kritisk til den?

Hva gjør du dersom du skal finne svar på hva global oppvarming er?

KILDEKRITIKK

Hvordan vet du at det du finner er riktig?

Du skal finne ut om det er bra eller dårlig å være medlem av EU. Du finner svar som viser begge deler, hva avgjør hva du velger?

Planleggingsdokument: faktasjekkteknikker

Mål: Elevene skal kjenne til faktasjekkteknikker som kan hjelpe dem med å kunne avgjøre om en nyhet er sant eller usant.

Tid	Hva	Hvordan
10 min	<ul style="list-style-type: none">- Kort samtale om kildekritikk- Introduksjon av oppgave	Begynne med å vise elevene artikkelen om Kiwis isbergsalat, og stiller elevene spørsmål til denne. https://nyhetshjulet.no/kiwi-fjerner-isbergsalat-stotende-mot-titanic-ofre/ Har en kort samtale om kildekritikk.
10 min	<ul style="list-style-type: none">- Faktasjekk Kiwinyheten	Modellerer hvordan jeg ville løst oppgavene.
60 min	<ul style="list-style-type: none">- Gjennomføre faktasjekk av egen artikkel	Elevene skal gå i gruppe på 2 og gjennomføre utdelt ark.
5 min	<ul style="list-style-type: none">- Oppsummering	Stiller spørsmål til oppgavene slik at elevene får reflektert over hva de har lært

Skriveramme

1	Presentasjon av nyhet/innlegg/video: «Kiwi fjerner isbergsalat: Kan virke støtende for Titanic-ofre». Matvarekjeden ønsker ikke å fornærme ofrene etter tragedien, fordi Titanic sank etter å ha truffet et isfjell	Kilde: Nyhetsfeed på Facebook.
2	Faktasjekk 1: Hvem har skrevet dette? Nettsiden «nyhetshjulet.no» har publisert denne nyheten. På nettsiden til Nyhetshjulet står det ingenting om forfatteren bak nyhetsartikkelen. Det står heller ingenting om hvem som driver dette nettsiden.	Kilde: nyhetshjulet.no
3	Faktasjekk 2: Tverrlesing/lateral lesing. Jeg googlet «Hvem er nyhetshjulet?» Da fikk jeg opp en faktasjekk av nettsiden fra faktisk.no som er en norsk faktasjekker. Faktisk skriver at Nyhetshjulet driver med satire og merker sine satirenyheter med «satire». Men når slike artikler deles videre på sosiale medier, så kommer ikke denne merkingen med.	Kilde: google.no og faktisk.no
4	Faktasjekk 3: Stemmer innholdet i artikkelen? Det stemmer med innholdet at Titanic var et skip som sank i 1912, men en artikkel fra VG sier at siste overlevende etter tragedien døde i 2009. Det stemmer ikke at Kiwi har 6231 matevarebutikker i Norge. På nettsiden til Kiwi står det at de har 652 butikker. I tillegg står det på samme side at dere pressekontakter heter Kristine og Andreas, og ikke Karen Lime som artikkelen sa.	Kilde: vg.no kiwi.no
5	Faktasjekk 4: Omvendt bildesøk Jeg gjorde et omvendt bildesøk på google av bildet brukt i artikkelen. Der kommer kun opp bildet fra artikkelen fra Nyhetshjulet. Det betyr at	Kilde: google.no (Bildesøk)

	det er kun denne artikkelen som har brukt dette bildet. Ingen andre kilder har brukt dette bildet.	
6	Faktasjekk 5: Sammenlikne informasjon med andre nettsider Da jeg googlet nyheten, fikk jeg ikke opp noen andre nettsider som har skrevet om at Kiwi skal fjerne deres isbergsalat. Heller ikke Kiwi har skrevet om dette på sine nettsider.	Kilde: google.no kiwi.no
7	Konklusjon: Det aller siste jeg gjorde var å oppsøke min lokale Kiwibutikk og se om isbergsalaten fortsatt var der. Det var den, og butikksjefen hadde ikke hørt noen ting om at den skulle fjernes. På bakgrunn av min faktasjekker, stempler jeg nyheter for FALSK!	Falsk/Ekte?